

Eko, eko... ekopoetyka, ekopsychologia: światy literackie i psyche

*Jak wyglądałby mój dom, gdyby był żywym stworzeniem
To stworzenie byłoby zwierzęciem.*

Denise Levertov

Tematyka 22 numeru „Poznańskich Studiów Slawistycznych” *Eko, eko... ekopoetyka, ekopsychologia: światy literackie i psyche* obejmuje przestrzeń spotkań literatury ekologicznej i ekopsychologii. Dążenie do łączenia nauk, o czym mówi np. Edward O. Wilson w publikacji *Konsiliencja. Jedność wiedzy*, znajduje odzwierciedlenie we wszystkich nazwach nowych dyscyplin, które zwracają się ku ekologii. Tak też było w przypadku ekopsychologii, którą Theodore Roszak w 1992 roku zapoczątkował w dziele *The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology*. Wykorzystując założenia ekologii i psychologii, bada ona relacje między ludźmi i światem przyrody oraz rozwija sposoby poszerzania emocjonalnej więzi między jednostką i przyrodą, dzięki czemu pomaga człowiekowi w rozwoju zrównoważonego sposobu życia i eliminacji wyobcowania z natury. W książce *Une autre fin du monde est possible. Vivre l'effondrement (et pas seulement y survivre)* (Możliwy jest inny koniec świata: przeżycie upadku [a nie tylko przetrwanie go]) dedykowanej surwiwalistom, kolapsologom, zadystom

i innym aktywistom — życząc im, by zachowali odwagę — Gauthier Chappelle, Raphaël Stevens i Pablo Servigne składają hołd Joanne Macy i jej rozumieniu ekopsychologii jako przestrzeni ponownego nawiązywania i wzmacniania więzi społecznych i więzi z naturą. Kryzys zagrażający naszej planecie wynika z patologicznego rozumienia nas samych — zerwaniu więzi z naturą towarzyszy głębokie zerwanie z samym sobą / z nami samymi. Choć kilka różnych subdyscyplin psychologii zajmuje się naturą, ekologią i środowiskiem, podążając za Theodorem Roszakiem, zdecydowaliśmy się na ekopsychologię. Tym *zielonym* terminem obejmujemy jego definicję ekopsychologii (*ecopsychology*), ale także psychologię środowiskową (*environmental psychology*), której podstawowym celem jest analiza relacji między jednostką i jej środowiskiem, w tym stresorów środowiskowych, badanie przestrzeni i jej wpływu na psychikę jednostki oraz motywacje do podejmowania ekologicznych działań, następnie psychologię miejsca (*psychology of place*) rozwijaną od lat 70. XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem przynależności do miejsca, przyjemności i symboli związanych z danym miejscem oraz psychologię ekologiczną (*ecological psychology*) ukształtowaną w latach 60. XX wieku na pracach Rogera Barkera i Jamesa J. Gibsona o znaczeniu okolicy/otoczenia (*surroundings*) i środowiska (*environment*) w definiowaniu zachowania, działania lub kapitału społecznego jednostki. Subdyscypliny te cechuje podobieństwo w badaniu przyrody, środowiska i ekologii, dlatego uznaliśmy, że ekopsychologia będzie terminem najbardziej pojemnym dla tego, co zajmuje nas — obok ekopoetyki — w niniejszym numerze.

Literatura ekologiczna i ekopoetyka to pojęcia graniczne lub obszar styku kreacji dzieł literackich, ze szczególnym zwrotem ku poetyce, oraz ekologicznych wysiłków podejmowanych dzisiaj w antropocenie, nakierowanych na naszą Ziemię-dom. Jak trafnie stwierdził Jonathan Skinner, redaktor czasopisma „Ecopoetics”, ekopoetyka jest tworzeniem domu. Literatura ekologiczna — rozpostarta między literaturą antropocenią, ekofenomenologią, ekokrytyką i ekomelancholią — oferuje przestrzeń dla różnych interpretacji i analiz wzajemnego przenikania się słów, sztuki, ekologii i przyrody. Podczas gdy ekopoetyka stara się być neutralna politycznie i bliska idei poezji jako przestrzeni konstruowania i rozwoju ludzkiego działania w zgodzie z naturą, ekokryty-

kę zajmują podobieństwa i różnice natury i kultury oraz kulturowe reprezentacje natury w dziełach literackich i artystycznych, które mogą oscylować od utopii do dystopii, z mniejszym lub większym akcentem na antropocen i działalność antropocentryczną.

W tej propozycji tematycznej chcemy powiązać słowo i psyche (badania obejmują ekopoetykę, ekologiczną literaturę i ekopsychologię) także w kontekście pandemii (2020–2022), która zmienia nasz stosunek do stref kontaktowych natury i kultury, włączając posthumanizm i transhumanizm. Wymienione terminy podlegają eksplikacji w ramach wielu teorii oraz styków świata ludzkiego i *świata więcej-niż-ludzkiego*, można więc obserwować różnorodne aspekty stosunku do ekolączenia i dzielenia, literatury i kulturowej botaniki, technologii, robotów i cyborgów oraz postpandemicznego świata antropocenu ze wszystkimi wariantami kapitałocenu i odpadocenu (*wastocene*), jak definiuje go Marco Armiero.

Tytułowa dźwięczna fraza *Eko, eko* odsyła do zabawnej kultowej powieści *science fiction* dla dzieci Hrvoja Hitreca (*Eko, eko*, 1979), w której problematyzuje on kwestię ekobójstwa. Syntagma ta przywołuje także skrót wydawanego w Chorwacji od 2005 roku tytułu periodyku naukowego „Ekonomska i ekohistorija”, obecnie jedyne go czasopisma poświęconego historii środowiska (lub ekohistorii) w Europie Południowo-Wschodniej, oraz tytuł performansu Tajči Čekady *Eko/eko — ljudsko mlijeko, jedino čovjeku svojstveno mlijeko* (*Eko/eko — ludzkie mleko, jedyne właściwe dla człowieka mleko*, 2017), w którym artystka akcentuje rozumienie troski o prawa zwierząt jako zagadnienia wpisującego się również w problematykę feministyczną (cf. Marjanić, S. „*Na čemu si ti?*”: *Primjer viševrsne etnografije/antropologije životinja i veganskoga ekofeminizma/feminističkovegetarijanske teorije*. „*Narodna umjetnost*” 2017, 54, 2, s. 27–48).

Biorąc pod uwagę czas, którego jesteśmy świadkami, czyli antropocen ze wszystkimi jego odmianami, posthumanizm, post-cyfrową epokę, zamiast triady literatura — historia — polityka (kryzys polityczny) proponujemy ekologiczną niszę z triadą literatura — ekosfera — ekologia (kryzys ekologiczny), rozszerzającą swoją etyczną wrażliwość w kierunku biofilnego otoczenia i ekologii literackiej z naciskiem na ekologiczny kryzys, czyli — jak przekonuje Lord Ashby — *klimakterium* / „okres krytyczny” (*climacteric*). Ashby przypomina, że kryzys to stan, który

można przezwyciężyć, jednak sytuację, w jakiej się obecnie znajdujemy, w kategoriach ekologicznych można opisać jedynie jako *klimakterium* / „okres krytyczny”.

Vittorio Hösle zwraca uwagę, że stoimy u progu nowego paradygmatu moralno-politycznego — paradygmatu ekologicznego, który będzie musiał zastąpić paradygmat gospodarki — to znaczy polityka jakościowa będzie tą, która chroni naturalne zasoby naszego świata, a już nie tą, która pozwala na ilościowy wzrost gospodarczy. Musimy jednak przyznać, że wątpimy w jakościową zmianę paradygmatu etycznego i politycznego gospodarki, oczywiście jest bowiem, że ludzkie kategoryzowanie przyrody, Gai, pozostaje niezmiennie pod znakiem antropocentryzmu absolutnego, czy też, jak wskazują ekofeministki, androcentryzmu. Nieco poetycko brzmiący temat numeru *Eko, eko... ekopoetyka, ekopsychologia: światy literackie i psyche* — w najszerszym rozumieniu obu terminów (włączając ekofenomenologię, ekomelancholię, psychologię miejsca, świat więcej-niż-ludzki oraz transhumanistyczne i posthumanistyczne pojęcia/wyobrażenia w kulturze) — traktujemy jako ekopoetycko-ekopsychologiczny łącznik między dwiema monografiami: ekofeministyczną (*Ekofeminizam: između zelenih i ženskih studija* [Ekofeminizm: między studiami kobiecymi i zielonymi]. Zagreb: Durieux, 2020) i ekokrytyczną (*Ekokriticizam: između prirode i kulture* [Ekokrytycyzm: między naturą a kulturą], w druku), w którym powiązaliśmy m.in. ekofeministyczne i ekokrytyczne interpretacje wybranych dzieł sztuki.

Pierwszy blok tekstów zawiera prace, w których analizowane są — jako opozycyjne lub wzajemnie się przenikające — relacje między ludźmi a naturą. Rafaela Božić wykorzystuje szeroką gamę wczesnych sowieckich dzieł literackich do badania natury w utopiach i dystopiach. Na przykład u Zamiatina natura objawia się w postaci żywiołów, jako taka jest niewyczerpanym źródłem twórczości, podczas gdy u Płatonowa człowiek znajduje się poniżej natury i nigdy nie może nad nią zapanować. Henrietta Mondry podkreśla, że prace Wasilija Rozanowa, jego rozwiązanie kwestii współistnienia ze zwierzętami, etyka i ekonomia wzajemności między człowiekiem a zwierzętami domowymi mają szczególne znaczenie dla obecnej rzeczywistości pandemii COVID-19. Koncentrując się na wiejskich krajobrazach i silnym związku z ziemią, Anna Horniatko-Szumiałowicz analizuje przyrodę i przestrzeń w twórczości Wasili-

ja Tkaczuka. Wiejska społeczność, o której opowiada, zamieszkuje Huculszczyznę i jest organicznie związana z ziemią i przyrodą. Autorka kładzie akcent na emocje, jakie rodzi apoteoza ziemi będącej jednym z głównych składników huculskiej tożsamości narodowej. Oksana Pukhonska podejmuje temat Czarnobyla jako tekstu kultury w dziele literackim *Оформляндія або Прогулянка в Зону* (Oformlandia albo Spacer do strefy) współczesnego ukraińskiego pisarza Markijana Kamysza. Jego książka wkracza w niszę studiów jądrowych i tzw. gatunek czarnobylski, oparta jest na doświadczeniach autora związanych z nielegalną podróżą do strefy wykluczenia.

Svetlana Sumpor interpretuje cztery historie z tomu *Decameron 2020: Приче із карантене* (Decameron 2020: Opowieści z kwarantanny), które zostały pierwotnie opublikowane na blogu w okresie pandemii od 15 marca do 15 maja 2020 roku. Oprócz utopijnych motywów w opowieściach zainspirowanych kwarantanną i pandemią COVID-19, autorkę zajmuje fenomen natury, w której widzi ukojenie i schronienie oraz wzór współistnienia ze zwierzętami (nie-ludźmi). Obserwacje i wzajemne relacje rodzą emocje wobec natury i/lub zwierząt tworzące ekopsychologiczną mozaikę tej pracy. O emocjach towarzyszących trosce o ochronę przyrody pisze Sylwia Nowak-Bajcar badająca związki Nikoli Malovicia i jego utworów *Lutajući Bokelj* (Błądzący Bokelj), *Jedro nade* (Żagiel nadziei), *Prugastoplave storije* (Pasiastobłękitne opowieści) z naturą oraz imaginarij przyrody i przestrzeni Boki Kotorskiej określanej terminem *oikos*. Termin ten jest zgodny z tradycyjnym rozumieniem natury, wiedzą ekologiczną oraz wyideologizowanymi obrazami przyrody z przeszłości, które stanowią część tożsamości. Centralnym problemem badawczym Domagoja Brozovicia, zajmującego się fantastyczną minipowieścią *Mor Đuro Sudety*, są więzi między naturą a kulturą z perspektywy ekokrytycznej. Natura przestaje być tłem i staje się aktorem w samej strukturze, fabule i przesłaniu utworu.

Drugi blok tematyczny łączy analizy tekstów kultury skierowanych do dzieci i obecnej w nich reprezentacji natur (w liczbie mnogiej). Ana Batinić pisze o przedstawieniach przyrody, a zwłaszcza dzięki przyrody, analizując książkę *Zarobljenik šumske kuće* (Więzień leśnego domu) Anđelki Martić. W końcowej części artykułu autorka podkreśla, „że również literaturę można studiować jako sztukę, która

odzwierciedla nasze interakcje ze światem przyrody, ale równocześnie na nie wpływa". Praca Gorana Đurdevicia wykracza poza ramy literatury dziecięcej, prezentuje albumy ze zdjęciami fauny i flory z obszaru Europy Południowo-Wschodniej. Kształtowały one codzienność dzieci w drugiej połowie xx wieku, a ich popularność zależała od społeczno-politycznego kontekstu zielonych idei i polityk.

Cykl artykułów dotyczący nie-ludzkich podmiotów poświęcony jest wielogatunkowemu światu, do którego należymy jako ludzie lub, jak napisałby Shaun Monson, Ziemianie (wraz ze wszystkimi innymi Ziemianami), oraz jego przejawom w literaturze i kulturze. Problematyka wielogatunkowego świata jest przedmiotem zainteresowania Marjetki Golež Kaučič, która bada zbiory wierszy słoweńskich poetek *Tisoč osemdeset stopinj* (Tysiąc osiemdziesiąt stopni) Alenki Jovanovski oraz *roko razje* Vesny Liponik. Omawiane utwory to zajmujące studia przypadków zwierząt jako istot inherentnych, przedstawianych poprzez krytyczny ogląd ich dyskursywnego, symbolicznego i materialnego rozmieszczenia, które wskazuje hierarchiczne układy między ludźmi i zwierzętami. O nie-ludzkich podmiotach na przykładzie fikcyjnej autobiografii *Terezin sin* (Syn Terezy) Vjerana Miladinovicia Merlinki pisze Andrija Filipović, łącząc queerowe tożsamości i nie-ludzkich aktantów jako zbliżone grupy Innych. Skupiając uwagę na czterech psach, ważnych podmiotach w tej autobiografii, i ich relacji z Miladinoviciem, Filipović pokazuje kompleksowość i złożoność takich więzi w szerokim spektrum: od współbicia, troski/opieki, do przetrwania. Wszystko na tle miejskiej ekologii Belgradu, na ruchliwych, zatłoczonych ulicach, na dworcu, w środkach transportu, sferach technologicznych i przemysłowych.

Właśnie technologia stoi w centrum zainteresowania autorów grupy tekstów odnoszących się do posthumanizmu, technologii, ciała i natury, którą otwiera artykuł Vladimiry Rezo o transhumanizmie i posthumanizmie w chorwackiej prozie dystopijnej. Badaczka analizuje interwencje w ludzkie ciało, począwszy od tatuaży, poprzez chirurgię plastyczną, aż po różnorodne projekty bioinżynieryjne, biotechnologiczne i cybernetyczne, w wyniku których powstawały hybrydy i cyborgi. Inne spojrzenie na ciało proponuje Anna Chudzik, która śle dzi i dekonstruuje obraz ciała i natury w wypowiedziach zwolenników medycyny alternatywnej. Pisząc z perspektywy humanistyki cyfrowej

oraz wykorzystując metody lingwistyczne i antropologiczne do analizy postaw wyrażanych na portalu społecznościowym Facebook, autorka mówi o nowej pozycji i roli ciała w przyrodzie. Aljoša Pužar zwraca uwagę na mało znaną część sztuki znad wschodniego Adriatyku — ruch futurystyczny z pierwszych dekad XX wieku. Według autora futurystyczne przedsięwzięcia można sytuować między panizmem a technopanizmem. Niwelując opozycję dychotomicznych par: przyroda i technika, wieś i miasto, z perspektywy mimesis i ekopoetyki zastosowanej do badania dzieł współczesnego chorwackiego poety Sładana Lipovca, Branislav Oblučar odniósł się do pytania o miejsce poezji Lipovca: „stosując terminy zaproponowane przez Susanne Lindström i Grega Garrarda, można by ją ulokować pomiędzy poezją ekofenomenologiczną a środowiskową”.

Ostatni blok artykułów dotyczy zagadnień ekopsychologii zainteresowanej przestrzeniami i miejscami. Kwestia stosunku jednostki do miejsca i przestrzeni (zwłaszcza w kontekście przynależności) jest również częścią psychologii środowiskowej. Według Yi-Fu Tuana przestrzeń to wolność, a miejsce to bezpieczeństwo (cf. Đurković w tym numerze). Uroš Đurković analizuje związki i różnice między ekokrytyką a geopoetyką poprzez pryzmat ekopsychologii. Jego studium przypadku dotyczy krajobrazu/pejzażu (*landscape*), terminu popularnego, zmiennego i niejednoznacznego, w którym przenikają się interpretacyjne niszowe ekokrytyki, geopoetyki i ekopsychologii. W ten sposób krajobraz/pejzaż staje się „spotkaniem i świadomością spotkania”. Ewa Szperlik pisze o specyficznym typie przynależności do miejsca, jakim jest morze (Adriatyk) na przykładzie książek *Kornatske priče* (Opowieści z Kornatów) i *Meke ulice* (Miękkie ulice) Damira Miloša. Wykorzystując różnorodne podejścia teoretyczne i metodologiczne (etyka środowiskowa Aldo Leopolda, hiperhumanizm Bruno Latoura, *oikon* i *poesis* Jeana-Francoisa Lyotarda), mówi o harmonii, liminalności i transgresji morza jako całości. Relacje człowieka z naturą z perspektywy harmonii przedstawia Lidija Stojanović. Na przykładach literackich (Blaže Koneški), dyskursywnych (ekoanaliza zastosowana przez Tatjanę Miljovską) i filmowych (*Zemlja meda* [Kraina miodu] w reżyserii Tamary Kotevskiej i Ljubo Stefanowa) zarysowuje rodzaj eko-kosmosu, czyli zgodnej relacji opartej na równowadze między człowiekiem, biotopem i naturą.

W dziale *Poza tematem* znajduje się artykuł Anity Gostomskiej, która przedmiotem zainteresowania czyni Brlićevac — realne i bardzo specyficzne miejsce — podmiejską posiadłość (willa i winnica), w której spędzała lato chorwacka pisarka dziecięca Ivana Brlić-Mažuranić. Dla samej pisarki to miejsce było czymś więcej niż tylko letnim domem, a jej listy pokazują szeroki wachlarz emocji, jakie budził Brlićevac, przestrzeń niemal sakralizowana.

W dziale *Esej* publikujemy tekst intermedialnej artystki Ivany Filip. Omówiona w nim została społeczność dzikich (wolno żyjących) kotów, z którą Filip nawiązała międzygatunkową komunikację będącą przedmiotem jej badań. Dokumentacja współpracy w tym zakresie (wideo i opracowania tekstowe) ze współobywatelami, kolegami i opiekunami kotów została wykorzystana do kreacji słowno-obrazowych manifestów w utopijnych eksperymentach jako drugiej linii badań. Autorka realizuje koncepcję *katopii* jako kolażu utopii, symbiocenu i empatii.

Zamieszczamy również dwa artykuły recenzyjne. Ewelina Drzewiecka pisze o monografii Kamena Rikewa *Защито е на скрпито... Християнският светоглед в творчеството на Атанас Далчев* (Ponieważ jest/ zostało ukryte... Chrześcijański światopogląd w twórczości Atanasa Dałczewa), natomiast Jarosław Poliszczuk o książce Mykoły Ilnyckiego *Читаючи, перечитуючи. Літературознавчі статті, портрети, роздуми* (Czytając i czytając. Literaturoznawcze artykuły, portrety, rozmyślenia).

Numer zamyka relacja Suzany Marjanić z wystawy *Mjerica svih stvari* (Miarka wszystkich rzeczy) Ivany Filip, która poświęca uwagę naszym współrelacjom ze zwierzęcymi braćmi.

Dziękujemy wszystkim autorom oraz recenzentom. Chcemy wierzyć, że to tylko jedna z zielonych inicjatyw ekopoetyckich, ekopsychologicznych, ekokrytycznych, a przede wszystkim ekohumanistycznych badań nad literaturami i kulturami świata słowiańskiego.

Goran Đurđević

Suzana Marjanić

Krystyna Pieniążek-Marković